

Que Santa Llúcia gloriosa ens conservi la vista i altres records

Xavier Mas Gibert

Centre d'Estudis Canetencs

«O Glorious Saint Lucia preserve our sight» and other memories

L'autor, en una exercici entre nostàlgic i memorialístic, fa un recorregut per algunes de les tradicions i festivitats de l'Advent a l'època de la seva infantesa, la immediata postguerra. L'escenari és el seu Canet de Mar natal i la depressiva i trista Barcelona d'aquell temps.

The author, in an exercise between nostalgia and reminiscence, reviews some of the traditions and festivities of Advent during the time of his childhood after the end of the Spanish Civil War. The settings are his birth town of Canet de Mar and the sad and depressed Barcelona of the time.

Paraules clau: Canet de Mar, advent nacionalcatòlic, Santa Llúcia, patrona del tèxtil, pessebre tradicional, mercat de Santa Llúcia, ferrocarril, postguerra, *Almacenes Jorba*, comerç tradicional, figures de fang.

Keywords: Canet de Mar, Nationalist-Catholic Advent, Saint Lucia, patron saint of textiles, traditional nativity scene, market of Saint Lucia, railway, post-Spanish Civil War, Jorba Department Store, traditional trade, clay figures.

A l'època de la meua infantesa, un dels primers senyals que ens recordava que s'acostava Nadal eren les figures de pessebre que apareixien als aparadors de can Punes, situats a riera Buscarons pujant a mà esquerra, davant mateix del carrer de l'Abell. Era una botiga llarga, estreta i molt fosca i la regentava un matrimoni ja gran i la seva filla soltera que tampoc ja no era jove. Precisament, i en relació amb la filla, recordo que a la gent d'aquell temps els va fer molta gràcia que un dia un viatjant foraster entrés a la botiga per oferir alguna cosa i la mare li digués que s'esperés que sortiria la noia. Aquell home va quedar parat en veure aparèixer una altra dona que, aparentment, era tan vella com ella. Als que érem de Canet no ens sorprenia gens però els desconeguts les preniem per germanes i no pas per mare i filla.

L'home, o sigui el cap de casa, era un home tan alt com la seva dona, que era molt apersonada. Contràriament a la seva dona i la seva filla, que eren tafaneres, impenitents i tenien una llengua viva i esmolada, ell era absolutament silenciós. La noia, quadrada i de mitja alçada, al costat d'uns pares tan fets semblava més baixa del que era. Com tanta gent d'aquella època, tant la mare com la filla només vestien de negre, o sigui de dol integral del qual

només els més vells del poble devien saber-ne l'origen.

A l'hivern, a la botiga de can Punes hi feia un fred que pelava, però no encenien ni un trist braser testimonial com a la majoria de les cases, ni que fos per dissimular. L'home era d'aquells que no es treien mai la granota i la camisa blava de treball, estiu i hivern. Però tant la mare com la filla, passaven aquells hiverns siderals de la postguerra amb una valona negra de punt sobre les espatlles. Ambdues tenien faccions acusadament sefardites i la mateixa cabellera espessa i onejada, tan blanca la de la mare com la de la filla. No cal dir que tenien fama de garrepes, malgrat les aparences de ser una gent de molts possibles. Antigament tenien una bòbila on hi feien olles, cassoles, testos i cànirs, que venien a la botiga, tot i que també ho venien a l'engròs. L'oferta però, la completaven amb articles de vidre, com porrons, setrills, orinals i pitxers de porcellana (els orinals eren d'un ús absolutament corrent en aquells temps anteriors al vàter i a les cambres de bany). Aquesta oferta era immutable al llarg de tot l'any, amb l'única excepció que, a partir de Santa Llúcia, el 16 de desembre (el Concili Vaticà II va passar-la al dia 13), els petits aparadors de can Punes, eternament pintats del mateix verd persiana, apareixien plens de figures de pessebre

Figures de fang dels anys 40 del segle XX.

fetes de fang, com no podia ser de cap més manera (el plàstic trigaria dècades a arribar). I per les criatures, aquest era el senyal indeleble i precís que s'acostava Nadal. L'aparador de can Punes l'anunciava amb les figures de fang del pessebre, atès que la nostra consciència d'infants impacients només abastava d'una festa a l'altra. Després de la Mare de Déu Fumadora (de la Immaculada Concepció de Maria), que s'esqueia el 8 de desembre, anàvem a Santa Llúcia gloriosa, patrona del ram de l'agulla, que en aquell Canet era com dir que era la patrona de tot el poble, perquè descomptant els pescadors i els pagesos, que no estaven per gaires festes, la majoria de la gent tenia relació amb el ram del tèxtil.

Com que ens regiem fonamentalment pel calendari eclesiàstic, la diada de Santa Llúcia, verge i màrtir, era com si fos el portal de l'Advent, o sigui, el cicle de les festes de Nadal, Cap d'Any i Reis, que eren les més importants de tot l'any, o si es vol, de la part freda i fosca de l'any. Com que la cultura a base de sants i santes ha passat a la història, potser val la pena recordar que Santa Llúcia se la coneixia com a Santa Llúcia de Siracusa, torturada i decapitada en temps de l'emperador Diocleciana. A les imatges apareixia amb l'espasa i la palma - símbols del martiri - i les conques dels ulls buides; els ulls els duia en una safata que sostenia ella mateixa. Durant els primers anys ultra fervents del *nacionalcatolicismo*, aquesta era la festa

dels del ram de l'agulla, és a dir, del tèxtil i tots els oficis subordinats o homònims, en els quals la vista hi jugava un paper primordial i determinant, com el de les modistes o les puntaires. A Canet, el principal mecenes de la Festa de Santa Llúcia era el fabricant de *nuevo cuño* Eusebio Escarpenter Blanco i era sabut i conegut de tothom que li calia fer gestos dretans i religiosos per fer-se perdonar les activitats de la guerra civil tot just acabada de passar. Durant la diada de Santa Llúcia, fins i tot permetien l'entrada a la fàbrica a tothom qui volgués pregar a la imatge, entronitzada i envoltada de flors i ciris, que tenien

al final de la sala de màquines. La imatge amb les conques buides i la safata amb els ulls sanguinolents, em feia angúnia, especialment quan la veia aquell dia de la seva festivitat voltada de flors i ciris encesos a la fàbrica de l'Eusebi Escarpenter, davant mateix de casa. Amig matí, les treballadores la duïen en processó fins a l'església a presidir la missa que li dedicaven com a santa patrona del dia. La festivitat de Santa Llúcia no només era una festa pagada pels del ram del tèxtil sinó que, fins i tot, el cinema era de franc per tothom, suposo que també pagat per la patronal tèxtil del poble. La densitat d'assistents i la brutalitat compacta dels adults impedia a empentes l'entrada de les criatures que desistíem per no morir esclafades; almenys jo no recordo haver aconseguit entrar-hi mai. Per Santa Llúcia, tampoc no fallava l'arribada d'un temporal de llevant, generalment acompanyat de pluja i vent de l'est molt fort, que assenyalava, amb una

Processó amb Santa Llúcia. Any 1948. Arxiu Carles Sàiz

regularitat cronomètrica, la imminència del solstici d'hivern, que es coneixia com el temporal de Santa Llúcia.

La mateixa congestió humana es produïa per agafar el tren que es dirigia a Barcelona, ja que molts aprofitaven que era festa per anar a veure les botigues guarnides que ja exhibien les vendes de Nadal (les il·luminacions nadalenques pagades per l'ajuntament encara no s'havien imposat). Per Santa Llúcia, havia anat més d'una vegada a Barcelona amb la meva padrina, que era del ram de l'agulla, o sigui, modista.

Recordo que pujar al tren era tota una proesa perquè la gent del gènere de punt de Calella ja l'havia saturat de cap a cap i no hi cabia ni una agulla, mai més ben dit. Agafar-lo era perillós, però la veritat és que hi arribàvem a pujar tots; suposo que la desesperació de perdre'l i no poder anar a Barcelona ens feia aflorar l'instint salvatge d'antics animals trepadors. El tren s'havia de prendre a l'assalt, com si fos un parapet de la guerra. No sé com ens ho fèiem però, així com no recordo haver pogut entrar mai al cinema gratuït de la diada de Santa Llúcia, tampoc recordo haver perdut mai el tren per anar a Barcelona. La majoria de les finestres no tancaven o tenien els vidres trencats o esquerdats, però estàvem una mica més resguardats, sobretot quan el comboi, encara en procés d'acceleració a la sortida de Canet, passava arran de la roca de la Catel, on les onades batien literalment el vagó i el cobrien d'aigua i bromera gelades. En molts punts del trajecte, les vies passaven tan arran del mar que les onades arribaven a soscavar la via i la companyia havia de suspendre el servei. Em sembla que encara sento els esgarips de la gent de les plataformes i de les finestres que no es podien tancar, soldades no sé si pel rovell o per la merda, quan l'aigua els cobria sense pietat. Però com que era el dia del seu sant, la gloriosa Santa Llúcia ens deixava arribar a Barcelona, això sí, alguns molls com ànecs i tots fumats pel carbó de pedra de la màquina que, en passar per un túnel, entrava als vagons i s'apoderava de tots nosaltres. La gent tossia i esbufegava perquè aquell fum no només era emprenyador sinó que era tòxic. Sort n'hi havia aleshores de les finestres que no tancaven que ajudaven a desembromar més de pressa l'ambient. Després de la guerra però, a ningú li venia d'una tossida o d'una escopinada d'aigua salada. Tot es resolí a base d'estossegat i sobretot maleir i renegar amb una impietat desacomplexada davant mateix dels cartells que prohibien inútilment *escupir* y *blasfemar*. Això no era pas tot, els trens anaven a vapor i el carbó de coc autàrquic -o sigui, *espanyol*-era de pèssima qualitat; no només exhalava aquella fumària densa i espessa sinó que anava internament poblada de carbonissa encesa que cremava la roba i s'enganxava als cabells. Moltes de les viatgeres de classe mitjana, en arribar a Barcelona es treien

Alumnes de costura de la sra. Felicitat Saleta a la cooperativa (1948). Sergi Alcalde

ampolletes de colònia i mocadoretos *primorosos* enribetats de puntes i polidament tractaven de llevar-se el greix que el fum aspre havia deixat a les parts visibles del seu cos. I les mares desemascaraven les cares i les mans de les seves criatures. Però això només era un pal·liatiu perquè el rastre dens d'aquell fum durava hores i la gent amb qui ens creuàvem pel carrer notava i identificava instantàniament que veníem d'aquella cambra de gas del transport franquista.

Malgrat tot, com que les criatures no sortíem gairebé mai del poble, allò d'anar a Barcelona només per mirar aparadors il·luminats i anar al mercat del pla de la Catedral era un esdeveniment que ens produïa la joia més viva de tot l'any i que difícilment avui es pot imaginar. Si s'arribava a Barcelona amb tren des de la costa, l'entrada era pel centre de l'Estació de França. La gran ciutat ens rebia amb una fetor intensa de fums concentrats de carbons pretèrits i de ferralla rovellada que ens remetia directament als orígens de la revolució industrial. Passarien dècades abans que no hi hagués les primeres andanes de rodalies i gairebé segles fins que no fossin perforades les línies i estacions subterrànies actuals. Per sortir a l'exterior, havíem de passar a través d'un recinte profusament barrat amb reixes negres i poderoses, com si ho féssim d'un presidi, on un funcionari uniformat obturava una porta estreta, demanava el bitllet i el tatxava amb un estrèpit ressonant. Finalment, sortíem a ponent de la baluerna, al carreró lateral absolutament enxubat i pudent, ple de gent que ofería els requisits de l'època: moniatos cuits, xufles, guixes, tramussos remullats, l'hedonisme del tabac de burilla i dones que venien el propi cos deseparat i famèlic; la prostitució més desvergonyida funcionava a tot gas vint-i-quatre hores i va arribar a límits inversemblants i en espais de la geografia urbana on no havien arribat mai. La misèria sexual formava part de la misèria global que ho infectava i degradava tot.

Per nosaltres, els infants, la Barcelona nadalenca d'aquells anys infaustos tenia dos *hits* de visita obligada: l'anada als «Almacenes Jorba» i la del

mercat d'elements de pessebre que vuitanta anys enrere ja es feia al pla de la Catedral. Els magatzems de can Jorba -sobretot als ulls de la mainada- ens semblaven que estaven a anys llum de la resta dels establiments comercials de la ciutat, i era degut a les escales automàtiques (em sembla que en dèiem escales elèctriques) a les quals, ni la meva germana Maria Teresa ni jo mateix, no hauríem volgut baixar-ne mai. L'altra *hit* era, òbviament, el mercat del pla de la Catedral on només s'hi venia mata, molsa, suro i figures d'argila per a fer el pessebre tradicional. En aquell

Mercat de Santa Llúcia de Barcelona. Anys 40 del segle XX.

temps, encara no se'n deia 'fira' i el nombre de parades era l'enèsima part de les actuals, perquè ni tan sols no s'havia introduït l'arbre de Nadal (no arribarien fins després de la fi de la Segona Guerra Mundial, sobretot a través del cinema americà). Els que venien mata i molsa l'exposaven a terra mateix i quan es feia fosc, les barraques que venien figures de pessebre eren il·luminades amb llums de carbur o de petroli, produint un ambient llòbrec per no dir fantasmagòric. I com a contrapunt d'aquell ambient inhòspit i depriment, recordo les colles de noies joves dels tallers de modistes que exhibien una eufòria insòlita d'un sol i únic dia d'alegria i llibertat.

A les barraques únicament hi havia un repertori convencional de figures de pessebre: el naixement amb el bou i la mula i l'arcàngel, els pastors de l'anunciata, el tres reis d'Orient, i un nombre escarransit d'icones col·laterals: el pastor amb el xai al coll, les pageses que anaven a adorar amb un parell de pollastres i, això sí, el caganer que no podia fallar i que tothom posava pudorosament amagat perquè pogués portar a terme un fet tan compromès, tranquil i descansat. Qui m'havia de dir que, ara fa tres anys, havia de trobar-lo reproduït en els fabulosos i espectaculars mercats d'objectes nadalencs d'Alemanya. I cosa de l'alquímia capitalista, el caganer ja no era pobre ni deposava merda com el nostre, sinó monedes d'euros perfectament daurats i encara per estrenar. El seu preu, no cal dir que també estava lluny del nostre abast, igual que ho estaven els objectes que oferien les botigues rutilants de Barcelona al temps absolutament debolit de la meva infantesa.

Abans de deixar-nos anar a Barcelona en companyia de tietes solteres abnegades i benefactores, la nostra mare ens cobria i omplia de prevencions sobre 'no demanar més del compte' (una manera com una altra de dir que estava prohibit demanar, sol·licitar i implorar res que no se'ns oferís per endavant), i deia: «Si sé que demaneu, l'any que ve no us hi deixaré anar, encara que la vostra tia us hi vulgui».

De totes maneres, allò que ens feia glatir més no eren pas les figures del pessebre, sinó el que exhibien els aparadors dels grans magatzems que la guerra havia reduït a dos bàsicament: el Sepu a la Rambla i Can Jorba al portal de l'Àngel. Sabíem perfectament que tot el que s'hi exhibia no era pas per nosaltres. Tot era bonic, fantàstic i meravellós, però pertanyia a una altra galàxia. La societat de consum encara estava per arribar i donàvem per descomptat que tot allò que vèiem s'adreçava exclusivament als rics. Nosaltres encara érem els mateixos pobres que el poeta Salvat Papasseït proclamava en el seu inefable poema del Nadal dels pobres. A casa, probablement no érem tan pobres com ens en sentíem, però com que ens ho recordaven a cada moment, havíem arribat a creure que només érem un punt més pobres que els pobres que en aquell temps passaven a captar per les cases. De can Jorba però, allò que ens encisava de debò eren les escales mecàniques de les que ja n'he fet esment, on pujàvem i baixàvem fins que la nostra tia, avorrida, ens amenaçava dient-nos que no podríem anar al mercat del pla de la Catedral i a més perdríem el tren. Els grans es pensaven que el que ens feia frissar més eren les figures de fang i per això sempre s'ho guardaven pel final, però d'haver-nos-ho consentit ho hauríem canviat pel goig d'anar a munt i avall en les escales mecàniques, una vegada darrera l'altra fins a l'hora de tancar.

Després de Santa Llúcia ja no paràvem de demanar que volíem fer el pessebre i la mare a insistir que encara faltaven molts dies per Nadal. Finalment, quan ja no podia més, en general el diumenge anterior al 25 de desembre, la mare se'ns enduia al rial dels Ruals per on s'anava a l'horta que menaven els de cal Sereno, propietat de les seves parentes que a l'estiu posaven a l'immoble del costat de casa nostra. Suposo que ho feia amb la creença que si collíem la mata i la molsa dels marges ningú ens diria res perquè l'horta era de les seves ties. La molsa que s'hi feia però, era de poca entitat i no

ens agradava gaire, però ens hi vam haver de conformar fins que vaig ser capaç d'anar-ne a buscar per mi mateix. Quan anàvem a Pedracastell per la festa de la Creu, havia vist molsa esponerosa al Sot d'en Torrus, on un any hi vaig anar amb el meu germà mitjà Antoni. Anant bosc avall per l'indret de can Torrus vell, de sobte vam veure la taca vermellova d'un bolet que emergia enmig de la molsa. Ens hi vam acostar i va resultar que al seu entorn hi havia tot un erol esplendorós de pinetells. La visió d'aquell estol de bolets, absolutament fora de temps, ens va fer oblidar la molsa i la mata i vam començar a omplir el cistell. Aquell fenomen dels bolets es va escampar pel veïnat i molts van venir-los a veure per la raresa que suposaven. Algun envejós va dir que els bolets de fora temps no valien res. El dany col·lateral de tot plegat va ser que el dia de Nadal no teníem ni mata ni molsa per fer el pessebre. Tal com passava sempre que hi havia una contingència domèstica difícil de salvar, els de casa van recórrer a l'avi patern. Era el mateix matí de Nadal que la mare va aviar-nos als tres més grans -la Maria Teresa, l'Antoni i jo mateix- a ca l'avi Salvador Mas per veure si podria salvar aquell buit inacceptable de mata i molsa del pessebre de casa. L'avi se'ns va endur a l'horta de can Ramir Busquets, a la pineda que encara subsisteix al turó del Drac, on hi feia dos o tres jornals cada setmana, i sense trencar el seu silenci radical, va agafar un cove i unes tisores de podar que sempre duia perfectament llunts de tan ben esmolades. Als baixos de la pineda hi vam trobar la molsa més estufada i gerda que havíem vist mai i que va omplir morosament més de mig cove. Pel que fa a la mata, l'avi en va fer un gran ram esporgant les branques curosament i me'l va fer portar a mi després de lligar-lo amb un bri d'espart. A l'hora de dinar, vam tenir el pessebre guarnit amb mata i molsa i vam menjar el pollastre rostit acompanyant pinetells, cosa que no he pogut repetir mai més de la vida. I allò que alguns havien dit que aquells bolets no valien res, va resultar una falòrnia absoluta dictada per l'enveja.

Aquest fet també tindria una ressonància emocional a llarg termini: el dia que va morir el nostre avi. La mare li va dir al meu germà Antoni, jardiner i florista, que s'havia de fer una corona per a l'enterrament. L'Antoni em va dir: «vine i veuràs quina és la corona que li toca portar a un home com l'avi». Ens vam encaminar als mateixos pins de can Busquets, va collir un braçat de mata de llentiscle i va fer-li la corona més sòbria que possiblement s'ha fet mai però absolutament escaient per la humilitat del pagès silenciós i benivolent que va ser el pare del nostre pare. L'Antoni es va recordar, evidentment, d'aquell matí de Nadal que el nostre avi va salvar el buit de mata i molsa del nostre pessebre.

Per raons de salut del meu pare, vaig viure una colla d'anys de la meva infantesa amb els avis paterns. El meu pare va ser primer al sanatori de Puig d'Olena, després va estar convalescent, per això vivia amb els avis, per prevenir el perill de contagi. La vigília de Nadal, el meu oncle Antoni, germà del

meu pare, la seva promesa Carme Cabruja i la Manolita (una cosina germana de l'àvia afillada dels avis), anàvem a missa del gall a la capella dels pares Missioners del Sagrat Cor, on els novicis feien un pessebre espectacular i cantaven amb afinació exacte i devoció profunda l'*Adeste fideles*, que em produïa un inefable transport gairebé místic. Realment, em devia impressionar perquè encara recordo la lletra en llatí: «*Adeste fideles/Laeti triumphantes/Venite in Belhehemi/Natum videre. Regum angelorum/Venite adoremus!/Venite adoremus!/Venite adoremus Dominum!...*»

Per cert, la relació de la família del meu pare amb els Missioners del Sagrat Cor venia precisament de l'avi, que hi havia fet de Majoral de la seva horta durant més de trenta anys.

Un altre record entranyable de l'època tenebrosa dels anys quaranta era el fet que cada any l'oncle Salvador Solé, fill d'Arenys de Mar, cada any per Sant Esteve ens hi portava corporativament amb la tartana. La primera aturada obligatòria era a can Guri. En aquell temps, la cap de casa era la tia Ramona Gibert Arruga, germana del meu avi matern. Després anàvem a veure «pessebres de guix» o diorames, dels quals a Arenys hi havia autèntics creadors. Sortint de can Guri, anàvem a can Pons, que era tres cases més amunt, a la casa de l'historiador i jurista Josep M. Pons i Guri amb el qual érem entre parents (un oncle del jurista, Miquel Guri, era casat amb l'esmentada tia Ramona i era oncle i padrí de la meva mare). A can Pons la rebuda era cordialíssima, però el Dr. Josep M. Pons era un home tan i tan ocupat que la majoria d'anys no havia tingut temps d'acabar el pessebre i ens l'ensenyava a mig fer, tal com el tenia. Després anàvem a can Castells i a altres cases d'Arenys que lamentablement he oblidat. Tornàvem a Canet quan era negra nit i, no sé perquè, sortíem sempre pel carrer de la Perera, on hi havia tancada i barrada la casa pairal dels Espriu -o sigui, la casa de l'escriptor-. Baixàvem pel rial de Bareu fins a la carretera, que era la continuació del carrer Ample, i tombàvem per davant de l'adoberia de can Catarineu, que feia cantonada. Era un edifici de dos o tres pisos amb una gran quantitat de finestres totes obertes que exhalaven una fortor de pells a mig curar que tombava d'esquena. A la mateixa mà i una mica més amunt encara hi havia intacte l'antic Estudi dels Pilots del mestre de navegants Josep Baralt. L'estudi era un edifici que recordava les cases pageses eivissenques que enmig de la foscor destacava perquè estava emblanquinada com un sudari. A l'altre costat, sortint del poble a mà esquerra només hi havia dos o tres casotes velles i mig arruïnades redossades al turó del Mal Temps; el poble d'Arenys d'aquell temps ja s'havia acabat. D'Arenys a Canet pel camí Ral no trobàvem ni una ànima vivent, i mig endormiscats anàvem cap a casa amb la recança que les festes de Nadal ja havien passat.